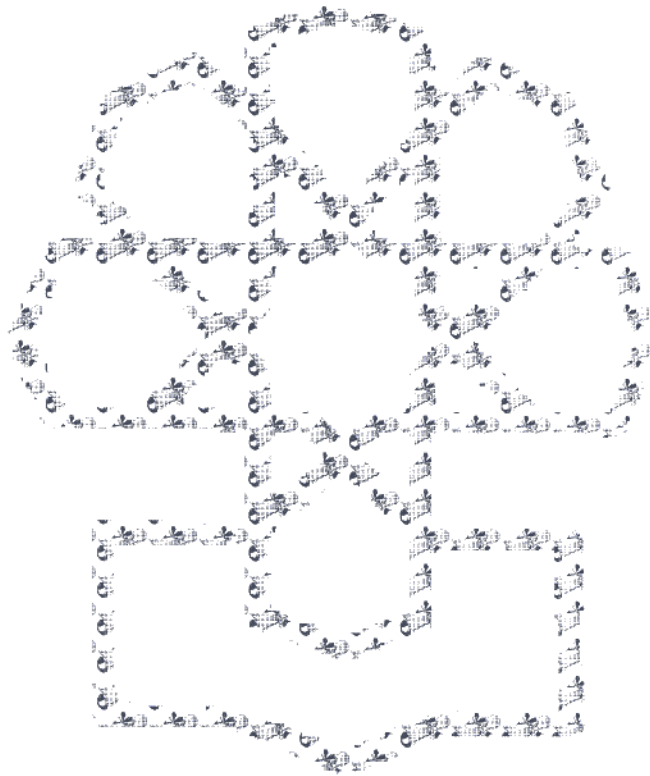

فصلی فشرده پیرامون
عمومی نمودن فریضه
امر به معروف و نهی از منکر

معاونت پژوهشی
مرداد ۱۳۷۶

کار: دفتر بررسی های حقوقی

این مطالعه حسب درخواست حضرت حجت الاسلام والمسلمین جناب
آقای تقوی رئیس محترم کمیسیون ارشاد و هنر اسلامی انجام شده است.

کد گزارش: ۱۱۰۲۶۱۷

فصلی فشرده پیرامون عمومی نمودن فریضه امر به معروف و نهی از منکر

کد گزارش: ۱۱۰۲۶۱۷

استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران بر مبنای اعتقاد به حکومت حق و عدل و قرآن است و مقتضای آن، اجرای دستورات و احکام اسلامی است، تا از این طریق بتوان به جامعه سالم و نمونه که در آن قسط، عدل، همبستگی ملی تأمین می‌گردد، دست یافت. برای نیل به این مقصود دولت موظف است همه امکانات خود را بکار آید. «اجداد محط مساعدند، شد فضا با اخلاق، اساس ایمان و تقوی و میار زه با کلبه مظاهر فساد و

تبدیل به نهادی است که از طریق ترویج همگانی و نهادینه شدن فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر، همگانی و همبستگی ملی تأمین می‌گردد، دست یافت. برای نیل به این مقصود دولت موظف است همه امکانات خود را بکار آید. «اجداد محط مساعدند، شد فضا با اخلاق، اساس ایمان و تقوی و میار زه با کلبه مظاهر فساد و

عنصر سازنده اسلامی برای تأسیس نهاد نظارت و مراقبت همگانی می‌دارد: «در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت است. شرایط و حدود و ضوابط امر به معروف و نهی از منکر را قانون معین می‌کند».

فصل اول تعریف، ضرورت، شرایط و مراتب امر به معروف و نهی از منکر

الف - تعریف امر به معروف و نهی از منکر

«معروف» به معنای «مشهور» است و به افعال و صفاتی اطلاق می‌شود که در جامعه مورد تأیید و تشویق و واداشتن دیگران است به انجام آن و اوصاف ناپسندی است که شرع و عقل از انجام دادن افعالی است که از طرف شارع به قباحت و زشتی یاد شده باشند.

ب - وجوب و ضرورت امر به معروف و نهی از منکر

تمام علمای اسلام - بدون استثنا - اعتقاد به وجوب این فریضه الهی دارند. آن بین فقها اختلاف نظر وجود دارد. عده‌ای از علما از این فریضه^۱ و معتقدند که قیام به این عمل بر تک تک افراد جامعه واجب است؛ اما عده‌ای دیگر اعتقاد دارند که با انجام یافتن این فریضه توسط بعضی از افراد به اندازه نیاز، تکلیف از عهده دیگران ساقط می‌گردد.^۲

تبدیل به نهادی است که از طریق ترویج همگانی و نهادینه شدن فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر، همگانی و همبستگی ملی تأمین می‌گردد، دست یافت. برای نیل به این مقصود دولت موظف است همه امکانات خود را بکار آید. «اجداد محط مساعدند، شد فضا با اخلاق، اساس ایمان و تقوی و میار زه با کلبه مظاهر فساد و

ینهون عن المنکر

و نهی از منکر

شود که عقل و شرع آن را شناخته تأیید و تشویق و واداشتن صفاتی که از طرف شارع به نیکی توصیف شده باشد. منکر به معنای همه افعال و اعمال آن را به رسمیت نمی‌شناسند و نهی از منکر بر حذر داشتن دیگران از انجام آن است. شرایط و حدود و ضوابط امر به معروف و نهی از منکر را قانون معین می‌کند».

دارند ولی در کیفیت وجوب (عینی یا جملة شیخ طوسی قائل به وجوب عینی است؛ اما عده‌ای دیگر اعتقاد دارند که با انجام یافتن این فریضه توسط بعضی از افراد به اندازه نیاز، تکلیف از عهده دیگران ساقط می‌گردد.^۳

۱. اصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

۲. شیخ طوسی، نه‌ایه، ص ۲۲۹. محقق حلی، شرایع الاسلام ج ۱، ص ۱۳۷. نقل از دکتر سید محمد ص ۲۱۳-۴.

۳. امام خمینی (ره) تحریر الوسیله ج ۱، ص ۳۹۸.

هاشمی «حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، ج اول،

در مسئله ۲۷۸۷ توضیح المسائل امام خمینی (ره) چنین آمده است: «امر به معروف و نهی از منکر واجب کفایی می باشد و در صورتی که بعضی از مکلفین قیام به آن کنند از دیگران ساقط است».

در قرآن کریم در سوره عصر با سوگند به این که انسان ها همواره مبتلا به خسران و زیانند، آمده است که فقط ایمان آورندگان عمل صالح انجام می دهند و یکدیگر را به راستی در امور و شکیبایی توصیه می کنند. در

سوره آل عمران نیز دست برداشته شده است که همواره در میان شما امت باشند که در راه نیک ها دعوت

اصحابش نترسد».

امام خمینی (ره) نیز در مسئله ۲۷۹۱ توضیح المسائل خود شرایط مذکور را بیان کرده و حتی در مواردی که احتمال ضرر جانی و مالی و آبرویی وجود داشته باشد امر به معروف و نهی از منکر را حرام دانسته‌اند.

د- مراتب و مراحل امر به معروف و نهی از منکر

در کتب فقهی سه مرحله و مرتبه برای اجرای امر به معروف و نهی از منکر بیان شده است که عبارت‌اند از: مرحله قلبی، مرحله زبانی و مرحله عملی.

مرحله قلبی همان انزجار قلبی و درونی از انجام دادن منکر یا ترک معروف است که در حالاتی چون رویگردانی، ترشرویی و ترک معاشرت و نظایر آن نمایان می‌گردد.

در صورتی که انکار قلبی مؤثر نیفتاد، نوبت به ارشاد زبانی می‌رسد. بدین ترتیب که ابتدا از طریق پند، نصیحت، ارشاد و بیان عیوب و آثار سوء ترک معروف و ارتکاب منکر، متخلف از زشتی عمل خلاف آگاه می‌شود و با تقبیح عملش، به وی نسبت به عاقبت بد آن اخطار داده می‌شود. در این مرتبه شماتت و سرزنش به هیچ وجه نباید همراه با توهین و فحش و ناسزا باشد. اگر مرتبه زبانی مؤثر واقع نشد، مرتبه اقدام عملی فرا می‌رسد. منظور از اقدام عملی، اعمال قدرتی است که از طریق ضرب و جرح و اذیت و آزار مرتکب منکر صورت می‌گیرد. اجرای این مرحله به نظر اکثر فقهای شیعه از عهده افراد خارج و از اختیارات حاکم است؛ زیرا سپردن این اختیار به افراد عادی، موجب هرج و مرج می‌گردد و مفسادی نظیر انتقام‌جویی شخصی و ناامنی را به دنبال می‌آورد. در چنین صورتی، ابتکار حفظ نظم و اداره امور جامعه از دست حاکم خارج می‌گردد و اختلال در نظام جامعه حادث می‌شود که به هیچ وجه به مصلحت جامعه نیست.

اقدام عملی به منزله مجازاتی است که نوعاً از طریق اقامه حدود و مقررات جزایی اسلام توسط حاکم منصوب یا مأذون صورت می‌گیرد. البته به جز افراد مذکور، هیچ‌کس حق اقامه حدود و مقررات جزایی را ندارد.

فصل دوم - امر به معروف و نهی از منکر در نظام جمهوری اسلامی ایران و راه کارهای عملی آن

در نظام جمهوری اسلامی ایران امر به معروف و نهی از منکر را از بُعد عملی می‌توان در سه مقوله بررسی کرد: نظارت دولت بر مردم، نظارت مردم به دولت و نظارت مردم بر مردم.

الف - نظارت دولت بر مردم

هیئت زمامداری کشور مسئول مستقیم حفظ و تأمین منافع ملت است و اصولاً بدین منظور سازماندهی می‌شود. اجرای اصل امر به معروف و نهی از منکر از طریق نظارت دولت بر امور عمومی و اجتماعی، اوضاع جامعه را بهبود می‌بخشد و از اشاعه منکرات مانع می‌شود. دستگاه حاکم بر جامعه اسلامی برای اجرای این وظیفه از اهرم‌های نظارتی مختلفی استفاده می‌کند که عبارت‌اند از: نظارت رهبری، نظارت اجرایی، نظارت قانونی و نظارت قضایی. نهاد رهبری در جمهوری اسلامی ایران، ضامن عدم انحراف سازمان‌های مختلف و کل جامعه اسلامی است و قوای حاکم بر جامعه زیر نظر ولایت امر قرار دارند. مقام رهبری شخصاً یا از طریق نمایندگان خود، آحاد ملت و کلیه دستگاه‌ها را به اجرای حقوق خداوند و مردم امر می‌کند. نظارت‌های اجرایی نیز در قالب نظارت‌های انتظامی، اقتصادی، بهداشتی و ... در چارچوب قانون صورت می‌گیرد. به بیان دیگر، قانون‌گذار تدابیری کلی و نوعی برای مبارزه با ریشه‌های فساد و جلوگیری از ارتکاب منکر اتخاذ

می‌کند و دستگاه اجرایی به اجرای این تدابیر و سیاست‌های کلی می‌پردازد. نظارت قضایی نیز توسط دستگاه قضایی برای صیانت جامعه و حفظ حقوق عمومی و خصوصی و تعقیب متخلفان صورت می‌گیرد. دستگاه قضایی در چارچوب قانون به دادخواهی و دادرسی و تعقیب و رسیدگی و صدور حکم مجازات می‌پردازد.

ب- نظارت مردم بر دولت

در نظام اسلامی مسئولیت افراد از مسئولیت دولت جدا نیست. اگر دولت‌ها جامعه را اداره می‌کنند مردم نیز عضو ذی‌نفع همان جامعه هستند و نتیجه‌ی خوب و بد اعمال و رفتار دولتمردان مستقیماً متوجه آنان می‌شود. بنابراین به حکم عقل، این حق و تکلیف برای همه‌ی افراد ایجاد می‌شود که بر کار زمامداران خود نظارت کنند تا مانع انحراف از مسیر حق و عدالت و تقوی شوند، امام علی (ع) در پاسخ ستایش فراوان یکی از اصحاب فرمود: «با من سخنانی را که برای خوش آمد کردن کیشان گفته می‌شود نگویند و ... خشم خود را از من پنهان نکنید و به مدارا و چاپلوسی با من آمیزش مکنید. گمان مبرید اگر درباره‌ی من حقی را بگویند بر من دشوار می‌آید و گمان نکنید که من می‌خواهم خود را بزرگ جلوه‌دهم. اگر کسی، سخن حقی را که به او گفته شد یا عدلی را که به او عرضه شد دشوار شمرد، بی‌گمان عمل به حق و عدل به او دشوارتر است. بنابراین از گفتن حق و مشورت به عدل، از من خودداری نکنید، زیرا من آنچنان برتر نیستم تا از خطا مصون و در رفتار ایمن باشم، مگر آن که خدا مرا به نفس خود مسلط کند». نظارت مردم بر دولت از طرق مختلف به ویژه مطبوعات و رسانه‌های گروهی، احزاب و تشکیلات سیاسی و اجتماعات و راهپیمایی صورت می‌گیرد. مردم از طریق این اهرم‌ها به بیان موارد معروف و منکر و انتقاد و اندرز می‌پردازند و از بروز خطاهای احتمالی جلوگیری می‌کنند. ^۱قانونگذار ما از این امر غافل نبوده و در اوصاف ۲۴ و ۲۶ و ۲۷ قانون اساسی به بیان آزادی مطبوعات و

پرداخته است.

ج- نظارت مردم بر مردم

آنچه تاکنون بیان شد اعمال امر به معروف و نهی از منکر به صورت عمودی بود، یعنی نظارت دولت بر مردم و نظارت مردم بر دولت. نظارت مردم بر مردم در واقع، اعمال امر به معروف و نهی از منکر به صورت افقی است. در واقع محور عمده بحث نیز بر اساس این موضوع است که نظارت مردم بر مردم چگونه عملی گردد. مردم در زندگی روزمره خود با یکدیگر ارتباط دارند. همان‌گونه که در زندگی فردی و اجتماعی به طریق گوناگون اجتماعی، اقتصادی، حقوقی با هم ملاقات و مفاصلاتی می‌کنند، از اعمال، رفتار، یکدیگر متأثر شوند. بر خورداری از جامعه سالم و رعایت سلامتی جامعه حق و تکلیف مستمری را برای همگان ایجاد می‌کند، که در آن هر یک از افراد با وجدان پاک خود یکدیگر را به خیر و نیکی و درستکاری دعوت و اعمال ناشایست را مذمت می‌کند طبیعت اجتماعی انسان‌ها اقتضا می‌کند که نسبت به هر گونه عمل خوب یا بد اجتماعی واکنش متناسب نشان دهند. این نعمت خداداده بهترین تضمین برای حفظ سلامتی جامعه است البته واکنش افراد نسبت به یکدیگر امری فطری به نظر می‌رسد، اما تجربه حکایت از برخی بی‌اعتنایی‌های افراد نسبت به سرنوشت جامعه خود دارد. این بی‌اعتنایی جامعه را به انحطاط می‌کشاند. اما آنچه که مهم است نحوه واکنش مردم نسبت به اعمال یکدیگر است. در واقع مسئله اساسی این است که آیا دولت نیز باید

۱. نهج البلاغه فیض، صفحات ۶۸۶ و ۶۸۷ نقل از دکتر سید محمد هاشمی، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، ج اول، ص ۲۲۷.

در این امر دخالت کند یا خیر؟ آیا واکنش مردم نسبت به اعمال یکدیگر نیز باید دارای ضمانت اجرای قانونی باشد یا خیر؟ همان طوری که قبلاً نیز ذکر شد بخش مهمی از فریضه امر به معروف و نهی از منکر توسط دولت و از طریق اهرم‌های نظارتی و قانونی مختلف صورت می‌گیرد که از ضمانت اجرای قانونی نیز برخوردار است به بیان دیگر اعمال امر به معروف و نهی از منکر توسط دولت محدود به مراحل تذکارتی نیست بلکه اقدام‌های عملی از جمله مجازات نیز وجود دارد. مرحله تذکارتی حق و تکلیف همگانی است، اما اقدام عملی، یعنی برخورد فیزیکی از عهده مردم خارج و بر عهده حاکم قرار می‌گیرد. با توجه به این که قواعد اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران باید بر اساس موازین اسلامی باشد، از نظر شرعی حق و تکلیف افراد عادی مردم در حوزه اعمال امر به معروف و نهی از منکر به دادن پند و اندرز (مراتب تذکارتی) محدود می‌گردد. تردیدی نیست که اقدامات عملی توسط افراد علاوه بر آن که خلاف موازین اسلامی است، هرج و مرج و تزلزل امنیت قضایی مردم را به دنبال خواهد داشت که این امر نمی‌تواند برای تضمین یک جامعه سالم پذیرفته شود.

می‌توان چنین نتیجه گرفت که منکرات را می‌توان به دو دسته اساسی تقسیم کرد: دسته‌ای، از مصادیق جرمند که تکلیف این دسته در قانون تعیین شده و دستگاه قضایی و ضابطان دستگاه قضایی (نیروی انتظامی و نیروی مقاومت بسیج) مسئول جلوگیری از این منکرات و مجازات عاملان آن هستند. دسته دوم اعمالی هستند که مصداق جرم نیستند، اما قباحت اجتماعی و اخلاقی دارند که در این خصوص می‌توان از طریق نظارت همگانی و اعمال امر به معروف و نهی از منکر در سطح مراحل تذکارتی از ارتکاب این اعمال جلوگیری کرد.

باید اذعان کرد که امر به معروف و نهی از منکر را در بین مردم باید به عنوان یک وظیفه شرعی و اخلاقی و اجتماعی از طریق برنامه‌های آموزشی و فرهنگی عمومیت داد و این مهم می‌تواند از طریق وسایل ارتباط جمعی به ویژه صدا و سیما محقق گردد. تجربه نشان داده است که افکار عمومی مهم‌ترین اهرم کنترلی است. باید امر به معروف و نهی از منکر آنچنان در فرهنگ مردم مقبولیت یابد که هر کسی به هنگام ارتکاب منکر و ترک معروف خود را مواجه با آماج انتقادات و تذکرات مردم ببیند. برخورد فیزیکی و مجازات را باید به دولت و ضابطان آن واگذار کرد و نمی‌توان در این مقوله همه آحاد مردم را به عنوان ضابط دولت تلقی کرد. مضافاً این که در طول تاریخ ثابت شده است که اعمال مجازات تنها راه جلوگیری از منکر نیست، بلکه آنچه اهمیت دارد پیشگیری از طریق ایجاد تحول فرهنگی در مردم است.